

Ulazak u socijaldemokraciju? Institucionalizacija ljevice u postkomunizmu

Vedran Obućina

**Postkomunistička Europa izazov
je teorijama stranaka i stranačkih
sustava utemeljenima na
zapadnoeuropskim iskustvima**

Razvoj stranačkih sustava u zemljama Srednje i Jugoistočne Europe nakon pada Berlinskog zida bio je raznolik. Prema mišljenjima mnogih politologa, posljedica je to izvorišta, razvoja i oblika komunističke vlasti u pojedinim zemljama. To je utjecalo i na poseban način osnivanja stranaka u novim demokracijama, kao i na tranzicijske probleme koji su ih pratili na tom putu. Mnogi su promatrači smatrali da će demokracija, tržišno gospodarstvo i uspon civilnog društva odmah stvoriti liberalni politički poredak. Zaboravili su na brojne druge varijable, vrlo važne za razvoj postkomunističke politike, kao što su baština komunizma, društveni i kulturni rascjepi, teško snalaženje u radu novih institucija, te niz prijetnji i izazova koji uključuju autoritarizam, radikalizam, korupciju i organizirani kriminal. Političke stranke imaju glavnu ulogu u tom procesu, a često se smatraju nezamjenjivim dijelovima demokracije, premda u procesu demokratske transformacije djeluju više kao oligarhijske strukture. Oblik njihove institucionalizacije i način rješavanja problema ključ su razumijevanja prirode postkomunističke politike. Političke stranke i stranački sustavi u tim su regijama većinom novostvoreni, pa se demokratska transformacija u komunističkim zemljama smatra posebnim slučajevima tranzicijskih procesa i odvaja se od demokratske transformacije u Južnoj Europi i Latinskoj Americi. Višestranačje je jedina potpuno nova demokratska institucija, dok su gotovo sve ostale institucije nastale reformom komunističkih institucija, čak i u onim zemljama koje su svoje uređenje preslikale iz predratnih ustava, kao što su to

učinile neke baltičke zemlje. U tom je smislu postkomunistička Europa izazov teorijama stranaka i stranačkih sustava utemeljenima na zapadnoeuropskim iskustvima. Glavna pitanja institucionalizacije demokratskih sustava danas uključuju (dis)kontinuitet demokratskih kretanja, transformaciju komunističkih stranaka, pojavu radikalnih desnih stranaka, organizacijska pitanja stranaka i njihovu unutarnju demokratičnost, volatilitnost birača, partitokraciju, ali i protustranačke tendencije. Nove su stranke prihvatile organizacijski obrazac istovrsnih organizacija u starim demokracijama, ali način njihova razvoja i institucionalizacije uvelike se razlikuju od tih organizacijskih uzora. Geografski smještaj, politički sustav, zajednička povijest, politička kultura i, donekle, razina ekonomskog blagostanja zajednički su elementi postkomunističkih zemalja. Ekonomski, te su zemlje bile na periferiji Zapada kojemu težile i kojemu i danas retorički teže.

Tranzicija komunističkih stranaka

Nakon propasti socijalizma u Istočnoj Europi budućnost dotad vladajućih komunističkih partija bila je nesigurna. No komunističke su partije preživjele i počele se transformirati u sklopu cjelokupne političke i društvene tranzicije. Neke su od njih ostale na vlasti, a neke su postale oporba. U novim uvjetima vladajuće komunističke stranke su se promijenile na niz načina. Neke su svoje autokratske načine vladanja zamijenile novim demokratskim putovima, većinom se transformirajući u socijaldemokratske stranke. U zemljama gdje su komunističke partije otišle u opoziciju, neke su ostale na svojim starim komunističkim doktrinama, dok su druge prihvatile nove demokratske vrijednosti i također se transformirale u socijaldemokratske stranke. Bozoki i Ishiyama smatraju da postoji uzročno-posljedična veza između supnja liberalnosti prijašnjega komunističkog režima i političkog uspjeha stranaka sljednica komunističkih partija: one su uspjele u onim zemljama u kojima su u komunističkim režimima postojale tradicija unutarnjih nesuglasica i iskazivanja interesa te birokratska institucionalizacija. S time se ne slaže Herbert Kitschelt koji smatra da su stranke sljednice bile jače ondje gdje je režim bio represivniji i zatvoreniji, jer je takav sustav spriječio stvaranje neovisnih struktura intelektualaca i profesionalaca iz srednjeg sloja, pa time i pojavu snažne konkurencije. To znači da se stranke sljednice nisu bolje snašle zbog svojih sposobnosti prilagodbe nego zbog slabe i neorganizirane opozicije.

Secesije su bile česte, pa se tijekom transformacije jedan dio članova odmetnuo i stvorio nove komunističke stranke sa starim programom. I dok se u zemljama poput Hrvatske to događalo na marginama političkog života, u Rusiji i Češkoj takve, u biti, protusustavske stranke, poput Komunističke stranke Češke i Moravske i ruskih komunista, bile su snažno prisutne u političkom životu svojih zemalja. Te stranke počinju nova putovanja kroz nove sustave s dugom političkom tradicijom, dobro su strukturirane i ne pate od osnivačkih i organizacijskih problema koje tište novonastale stranke, posebno što se tiče članstva i kadrova. Transformirane stranke pratila je i volatilitnost birača. Peter Mair smatra kako je biračko tijelo u novim demokracijama otvorenije i dostupnije, što znači da je i sklonije nestalnosti i promjenama, čemu pridonose nestabilni identiteti, nesigurni i

mногоstruki rascjepi, a to rezultira čak i dvostruko većim – oko 25 posto u "višegradskim zemljama" – promjenama u potpori birača. Mair vidi razliku u odnosu prema ostaloj Europi i u činjenici da su stranke u postkomunističkim zemljama stvorene na razini nacionalnih elita, bez široke ukorijenjenosti na lokalnim razinama.

Margit Tavits prilazi toj temi sa stajališta ponude stranaka u postkomunističkim zemljama, smatrajući kako u novim demokracijama nisu nestabilni birači nego stranke. Elite koje upravljaju strankama jedine mogu oblikovati stranačke ponude koje bi stranke učinile stabilnima. Stranačke elite imaju golemu moć u svojim rukama i odudaraju od elita u zapadnim demokracijama. Sustav se ne mora ravnati prema "zakonima" evolucije postojećih teorija koja završava institucionalizacijom rascjepa i "zamrzavanjem" stranačkog sustava. Elite mogu utjecati na stabilizaciju, bila ona kratka ili duga. Birači, pak, ne utječu na stranački sustav svojim različitim odabirima, nego jednostavno odgovaraju na ponudu elita. Tavitsova stoga zaključuje da je izborna volatilitnost ishod, a ne uzrok nestabilnosti stranačkog sustava. Ni Mair ni Tavitsova ne dotiču, međutim, previše pitanje dugoročnijih odnosa stranaka i stranačkih sustava. Nije jasno promatraju li stranački sustav kao skup interakcija u strankama i među strankama u jednoj državi ili na njih gledaju kao na zasebne entitete. Suvremenu europsku politologiju obilježava sve više jasnih odnosa od istovjetnosti te se proučavaju slučajevi u kojima postoji institucionaliziran stranački sustav, a da pritom same stranke ne moraju biti institucionalizirane. Tako postoje

U zemljama gdje su se sljednice komunističkih partija najprije reformirale i potom vratile na vlast, ne očekuje se njihov raspad ili nastajanje novih stranaka na ljevici

političke stranke koje nisu ukorijenjene u društvu i stabilizirane, a stranački sustav ipak djeluje bez obzira na nestabilnost stranaka samih (Casal Bertoa, 2009; Randall i Svåsand, 2002).

Uspjesi sljednica komunističkih partija ovisili su o tipu političkog sustava i percepciji među biračima. U politološkoj literaturi na tom se području izdvajaju radovi Anne Grzymala-Busse, a posebno njezin tekst "Autoritarne odrednice demokratske borbe stranaka – sljednice komunističkih stranaka u Srednjoistočnoj Europi". Grzymala-Busse nije, međutim, uvrstila u svoju raspravu različitost ponude i potražnje tih stranaka. Kako mi se čini da je dobro opisala organizacijske i izborne mogućnosti stranaka sljednica komunista, uzet ću njezin tekst kao predložak za osvrt na zemlje bivše Jugoslavije, koje autorica nije prikazala, a koje se djelomice razlikuju od njezina modela. Postoji još nekoliko važnih radova koji su se usredotočili na identitetske promjene stranaka sljednica. Primjerice, Ishiyama (2000), Oates (1999) i Ziblatt (1998) promatraju njihovo mijenjanje i u prvoj fazi višestranačja i tijekom drugih izbornih ciklusa. Daniel Ziblatt klasificira stranke sljednice na nekoliko razina. Ponajprije ih

dijeli na stranke koje su se socijaldemokratizirale i one koje su se uspješno, a zapravo pragmatično, prilagodile novom okruženju. Ziblatt prepoznaje "retroljevičarske" stranke koje su ostale na komunističkim načelima, odbacujući slobodno tržište, zapadni utjecaj i postupno se pretvarajući u protusustavske aktere. S druge strane, postoje pragmatično-reformske stranke koje su se distancirale od ideologije marksizma te krenule putem (nove) socijaldemokracije koju čine stručnjaci, tehnokrati i pragmatičari. No na području bivše Jugoslavije razvile su se većinom nacionalno-patriotske stranke koje su odbacile komunizam, ali umjesto usmjerenja prema europskoj socijaldemokraciji krenule su putem nacionalizma, bivajući istodobno protukapitalističke i tradicionalno protuzapadne organizacije.

Postjugoslavenske perspektive

Grzymala-Busse promatra jačinu borbe sljednica komunističkih stranaka prema njihovom izlasku, disperziji i regeneraciji u novome višestranačkom sustavu, pokušavajući pokazati kako su autoritarne stranke transformirale same sebe izvan institucionalnih okvira kakvi su stranački ili izborni sustav neke zemlje. Silaskom s vlasti, komunističke su stranke omogućile brzu konsolidaciju demokracije kao jedino moguće rješenje. Ako su komunističke elite ostale unutar stranke sljednice, to jest ako se nisu razmjestile u više drugih stranaka, postojala je jasna odrednica stranačke borbe, a birači su jasnije mogli odrediti političko usmjerenje pojedine stranke. Ako su se stranke transformirale organizacijski i ublažile svoje programe, bile su prijemčivije u novom sustavu gdje su imale više kapaciteta za kritiziranje i alternativne programe vladajućim strankama. Autorica dijeli stranke na: (a) one koje su otišle s vlasti 1989, regenerirale se i vratile se naknadno na vlast kao umjerene demokratske stranke; (b) one koje su sišle s vlasti, ali se nisu ni transformirale ni vratile na vlast; (c) one koje nisu sišle s vlasti nego su ostale vladajuće stranke i nakon propasti komunizma. U postjugoslavenskim okvirima prvoj skupini pripadaju samo Socijaldemokratska partija Hrvatske i, djelomice, Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine. U drugoj skupini nema nijedne relevantne stranke. U treću se ubrajaju slovenska Stranka demokratske promjene, koja je tri puta promijenila naziv, najprije u Socijaldemokratska promjena, potom u Udružena lista socijaldemokrata, te napokon Socijalne demokrate, kao i Socijalistička partija Srbije, Socijaldemokratska unija Makedonije i Demokratska partija socijalista Crne Gore. U pojedinim zemljama, kao što su Poljska i Mađarska, postkomunističke su snage bile dovoljno jake da stalno ugrožavaju stranke na vlasti, češke i slovačke građanske i nacionalističke snage bile su mirne, a u Bugarskoj i Rumunjskoj bivši su komunisti nadzirali tranzicijski proces. Slično se događalo u zemljama bivše Jugoslavije: nacionalne odnosno nacionalističke stranke u BiH nadziru vlast, kao i HDZ u Hrvatskoj. U drugim su zemljama reformirani komunisti također čvrsto držali vlast u svojim rukama, kao u autoritarnoj Srbiji Slobodana Miloševića i Crnoj Gori Momira Bulatovića, ili zahvaljujući plebiscitarnoj volji naroda kao u Makedoniji za vrijeme Kire Gligorova i djelomice u Sloveniji za vrijeme Milana Kučana.

Autorica, nadalje, pokazuje da institucionalni mehanizmi, poput zakonskoga izbornog praga ili otvorenosti stranačkih

lista, ne mogu sami po sebi odrediti uspješnost sljednica komunističkih stranaka i pritom upozorava da su te stranke na početku imale veliku prednost u odnosu prema oporbi zbog jedinstvenog stava u pregovorima o prvim višestranačkim izborima i velikih materijalnih sredstava kojima su raspolagale. Njihova strategija prilagodbe demokratskom višestranačju odredila je jačinu stranačke borbe. Kad je postojala jedinstvena stranka, politička polarizacija omogućila je biračima da jasno identificiraju stranačke ponude i raspravljaju o ekonomskim i kulturnim politikama, kao što je pokazao hrvatski SDP povratkom na vlast. S druge strane, ondje gdje su se komunističke stranke raspale na nekoliko stranaka ili gdje se nisu dovoljno transformirale, nastale su konkurentne stranke na ljevici koje su unosile zbrku među birače i uzrokovale rasipanje glasova na ljevici.

U zemljama gdje su se sljednice komunističkih partija najprije reformirale i potom vratile na vlast, Grzymala-Busse ne očekuje njihov raspad ili nastajanje novih stranaka na ljevici, što potkrjepljuje ionako "progresivnim" komunističkim strankama koje su znale procijeniti povijesni interes vlastite države. To se zbilo u Hrvatskoj gdje Komunistička radnička partija (SRP) i Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDH) nisu mogle konkurirati SDP-u i završile su kao marginalne snage ili su posve iščezle. U ostalim zemljama bivše Jugoslavije također nije bilo mjesta za socijaldemokratske stranke *ab novo*, nego su sve nastale kao sljednice komunističkih partija koje su odustale od svoje komunističke ideologije. Opozicija s ljevice, međutim, nije bila marginalna. U zemljama poput Rumunjske i Bugarske, koje Grzymala-Busse uzima kao primjere zemalja gdje su komunisti ostali na vlasti transformirajući se u socijalističke ili socijaldemokratske stranke, jedinstvena stranka počela se raspadati na manje stranke.

Socijalistička stranka Srbije potvrđuje tezu da će se stranka transformirati samo ako prođe loše na izborima

Autorica tu navodi i Pokret za demokratsku Slovačku koji nije sljednik komunista, ali je slijedio isti obrazac dugotrajne vlasti i posljedični raspad na nekoliko manjih stranaka.

Posebno su zanimljivi slučajevi Srbije i Crne Gore. U Srbiji se vladajuća stranka samo formalno transformirala, a zapravo je od komunizma prešla na ideologiju nacionalizma, zadržavajući pritom autoritarnost. Socijalistička stranka Srbije (SPS) okupila je niz nominalno ljevičarskih stranaka, pa je na saveznoj razini koalirala s Jugoslovenskom levicom (JUL), a na republičkoj sa Socijalističkim savezom radničkog naroda Srbije (SSRNS). Zanimljivo je, međutim, da se SPS nije značajno cijepao. Unatoč tome, i suprotno očekivanjima koje iznosi Grzymala-Busse, u Srbiji nastaje niz kompetentnih stranaka koje nose socijalistički ili socijaldemokratski predznak: Liga socijaldemokrata Vojvodine, Socijaldemokratska unija, Socijaldemokratska partija Srbije i Socijalno-liberalna stranka Sandžaka. SPS je klasična nacionalno-patriotska stranka koja se odrekla komunizma i prihvatila nacionalizam, odbacujući prvotno zapadni model demokracije. U toj oligarhijskoj stranci nastala je sklonost crveno-smeđim

koalicijama, pa je SPS koalirao s krajnje desnom Srpskom radikalnom strankom i monarhističko-tradicionalističkim Srpskim pokretom obnove, premda su čelnici obje te stranke bili u zatvoru pod Miloševićevim režimom. S druge strane, SPS je koalirao s JUL-om, koji se držao marksističkih dogmatskih načela; zapravo, stranka Miloševićeve supruge Mirjane Marković bila je koruptivno-mafijaški usmjerena, pružajući sklonište okorjelim finansijskim zločincima i banditima. Padom Miloševića SPS se zakašnjelo transformira, prije svega zbog opasnosti da će se stranka urušiti iznutra i da više neće osvajati mjesta u parlamentu. Socijalistička stranka Srbije potvrđuje Jandinu tezu (1995) da će se stranka transformirati samo ako prođe loše na izborima.

U Crnoj Gori bilo je još zanimljivijih procesa. Sukcesorska Demokratska partija socijalista Crne Gore zadržava vlast i održava autoritarni poredak. Međutim, kao prema predlošku Grzymale-Busse, nakon dugotrajnije vlasti počinje se cijepati 1998, kad Momir Bulatović osniva Socijalističku narodnu partiju Crne Gore, a Milo Đukanović nastavlja djelovati u staroj stranci i s njom pobjeđuje na izborima. Uz to, nastaje i Socijaldemokratska partija Crne Gore pod vodstvom Ranka Krivokapića, aktualnog predsjednika crnogorskog parlamenta. To dovodi gotovo do apsurdna, jer se tri socijaldemokratske ili socijalističke stranke izmjenjuju na vlasti ili čak koaliraju, a načelno nude isti program.

Takozvane socijalno-liberalne stranke izgubile su svoje mjesto u naprednijim tranzicijskim društvima, jer su "njihovo" polje djelovanja preuzele upravo nove socijaldemokratske stranke

U Makedoniji Socijaldemokratska unija (SDSM) drži vlast od 1992. do 1998. i opet od 2002. do 2006. I SDSM prati obrazac razvoja Grzymale-Busse jer bilježi dva rascjepa: 1993. Petar Gošev osniva Demokratsku stranku, a 1999, nakon poraza na predsjedničkim izborima, Tito Petkovski osniva Novu socijaldemokratsku stranku. Osim toga, postoji i Socijalistička stranka Makedonije (SPM) koja je bila u koaliciji sa SDSM-om od 1992. do 1998, slično kao SP Srbije sa Socijalističkim savezom radničkog naroda Srbije. Naime, i SPM je proizašla iz nekadašnjega Socijalističkog saveza radnog naroda Makedonije kao satelitske organizacije komunističke partije. SDSM se na kraju prometnuo u glavnog protivnika na ljevici trenutno vladajućoj Unutrašnjoj makedonskoj revolucionarnoj organizaciji – Demokratskoj stranci makedonskoga nacionalnog jedinstva (VMRO-DPMNE), upravo kao što su slovenski Socijalni demokrati glavni protivnik Slovenske demokratske stranke Janeza Janše.

Gledajući zemlje bivše Jugoslavije, može se reći da postoje tri glavna pravca kretanja postkomunističkih stranaka, koji po-

malo odudaraju od Grzymala-Bussinog modela: (a) stranke koje su se transformirale, izgubile vlast i potom se ponovno vratile na vlast bez posebnog takmaca na ljevici (Hrvatska); (b) stranke koje su se transformirale i zadržale vlast bez posebno jakog takmaca na ljevici (Slovenija i Makedonija); (c) stranke koje su se formalno transformirale, zadržale vlast, vladale autoritarno i završile u koalicijama ili načelnim obračunima sa svojim takmacima na ljevici (Crna Gora, Srbija). Bosna i Hercegovina je posebno pitanje, jer se SDP sve donedavno percipirao kao inherentno bošnjačka unitarna stranka, a nema naznaka da će svoju socijaldemokratsku mimikriju napustiti.

Tranzicija u "socijaloligarhiju"?

Općenito uzevši, biračko tijelo gleda na socijalni predznak kao dobru vodilju koja izražava njegove tradicionalne interese, pa taj predznak uzimaju i neke liberalne stranke. One u europskim okvirima nailaze na velike identitetske probleme: liberalne su stranke ponajprije stranke velikog kapitala, liberalne prema ekonomiji, ljudskim pravima i kapitalu, ali se ne bave pretjerano socijalnim pravima. Takozvane socijalno-liberalne stranke izgubile su svoje mjesto u naprednijim tranzicijskim društvima, jer su "njihovo" polje djelovanja preuzele upravo nove socijaldemokratske stranke koje prate pravce nove socijaldemokracije koju su inaugurirali Bill Clinton, Gerhard Schröder i Tony Blair, a koja se zasniva na sljedećim premisama: ekonomski sukobi u društvu više nisu pitanje ponude ili potražnje nego se te dihotomije objedinjuju; moguća je neoliberalna ideja o "manje države", ali se ona ne izražava u potpunom povlačenju države iz društva, primjerice kao ulagača; država više ne može jamčiti socijalna prava nego se država blagostanja mora stvarati radom. Vodeći se navedenim načelima nove socijaldemokracije, socijaldemokratske stranke i druge stranke sljednice u postjugoslavenskim zemljama nisu dostigle onu razinu socijaldemokracije kakvu Europa priželjkuje. No, to ne treba obeshrabrivati, jer ni druge europske socijaldemokratske stranke nisu uspjele u tome. Zabrinjavajuće je, međutim, da socijaldemokratske i druge lijeve stranke nisu uspjele u 20 godina nametnuti "grassroot" pristup, te su ostale elitne stranke, nastale regrutacijom starih elita i pomlađivanjem kadra iz elitnih krugova. Osim što kontinuitet elita može biti breme koje budi sumnjičavost biračkog tijela u pretjeranu pragmatičnost lijevo orijentiranih političara, on ostavlja dojam da su stranke oligarhijske strukture. Socijaldemokratske stranke još nemaju široku potporu birača, pa često moraju ulaziti u ideološki neprirodne koalicije. Ti elitni klasteri ponovno se popunjavaju strankama nastalima u parlamentarnim krugovima, pretvarajući socijaldemokracije u socijaloligarhije. Budući, nadalje, ustrajavale na pragmatičnim neoliberalnim programima, kao u Poljskoj i Mađarskoj, socijaldemokratske stranke mogle bi doživjeti potpun slom. Stoga će se ljevica u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi morati ponovno transformirati i izraditi nove socijaldemokratske programe. ■